

Оригинални научни рад

https://doi.org/10.18485/folk.2023.8.1_2.5
930.253(497.1)"1941/1945"(047.53)
398:94(497.1)"1941/1945"(047.53)

Обликовање искуства Другог светског рата у склопу животне приче

Иван Праштало

Полазећи од грађе сакупљене у две одвојене теренске збирке, рад указује на начине на које, кроз усмено казивање, саговорници конструишу представу о периоду Другог светског рата на простору свог родног места Житишта. Посебан простор је посвећен местима *недоследности* и *тишинама* у казивању. Тумачење тих места креће се у три интерпретативна смера. Први се тиче особености приповедања саговорника и њиховог утицаја на сам наратив. Други интерпретативни смер *недоследности* и *тишине* објашњава резултат ношења са ратним искуством, односно начин на који саговорници граде свој идентитет приповедањем у којем се уочава комплексан однос њиховог непосредног искуства и у култури присутних доминантних наратива о Другом светском рату. На крају, трећи интерпретативни смер скреће пажњу на значај самог контекста казивања (односа између истраживача и саговорника) за обликовање наратива наших саговорника.

Кључне речи: Други светски рат, усмена историја, животна прича, идентитет, Житиште, теренско истраживање.

О теренским збиркама

Теренска збирка¹ која је полазиште за анализу настала је као резултат истраживања обављеног 2. маја 2016. године у Житишту², у по-

¹ Звучни запис у трајању од сат и тридесет два минута, снимљен диктафоном на мобилном телефону. На основу читавог снимка, аутор је сачинио и транскрипт. У транскрипту су коришћене скраћенице И. П. за истраживача (Иван Праштало) и С. Т. и В. Т. за саговорнике (Стојанка Туцић и Велимир Туцић). Збирка се чува у приватној архиви.

² „Житиште се налази у средњем Банату, поред леве обале Пловног Бегеја, северозападно од Зрењанина и југозападно од Нове Црње. Житиште има веома повољан географски положај, што је било одлучујуће да 1960. године постане седиште општине.

родичној кући Стојанке и Велимира Туцића. Обоје су рођени 1933. године и скоро читав живот су провели у Житишту, некадашњем Бегеј Светом Ђурађу. Саговорници, осим најаве разговора, нису унапред припремљени, али су раније већ имали прилике да учествују у интервјуу, када их је 2014. Сања Дакић, тада студенткиња Српског језика и књижевности на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, снимала за своје дијалектолошко истраживање. За потребе анализе коју ћемо у раду спровести, служићемо се и теренском збирком С. Дакић³ јер су неке тематске целине присутне у обе збирке и пружају могућност да боље сагледамо како саговорници обликују своје казивање у две различите, временски одвојене ситуације.

Будући да је материјал, како за збирку С. Дакић тако и за нашу збирку, превасходно прикупљен за потребе дијалектолошке анализе, причање о некадашњем животу у Житишту послужило је као подесан тематски оквир. Током интервјуа који смо ми спровели, саговорници су самоуверено водили казивање, те није било потребе за великим бројем додатних питања. Њих смо постављали тек онда када су саговорници завршили монолошки сегмент да бисмо их подстакли да наставе при-

Погодност положаја Житишта огледа се у томе што кроз њега пролази важан међународни пут број 12 који повезује више већих градова у Бачкој и северном Банату са Румунијом. У центру места одваја се други пут који повезује шест насеља у општини и суседну сечањску општину. [...] За Житиште и његове становнике су током историје били веома значајни Бегејски канал (Пловни Бегеј) и Стари Бегеј. На обали Старог Бегеја формирано је прво насеље које ће у XVIII веку, због честих поплава, променити локацију приближавањем канализованом Бегејском каналу. [...] Према историјским изворима, први писани помен Житишта датира од 27. јуна 1319. године када је мађарски краљ Карло Роберт Анжујски даровним писмом покљонио место Свети Ђурађ (*Zenthgyurgh*) браћи Тамашу и Етелу као награду за верну службу. [...] Место је носило име Свети Ђурађ [...] до средине XIX века уз извесне модификације у писању назива [...] Место је око 1860. године када је постало средиште среза променило назив пошто је додата реч Бегеј због потребе да се назив места разликује од истога у данашњој Румунији. [...] После завршетка Другог светског рата, решењем Главног извршног одбора Народне скупштине Аутономне Покрајине Војводине од 1. априла 1947. године донета је одлука да се промени назив 65 места у Војводини (међу њима је био и Бегеј Свети Ђурађ) због тога што 'носе називе по именима ратних противнародних властодржаца, спахија, издајника, или што носе стране називе из доба владавине бивше Аустроугарске монархије, или што нису у складу са нашим народним језиком'. Истим решењем месту је промењено име у Житиште“ (Будаћ 2023: 13, 14, 18).

³ Звучни запис у трајању од сат и двадесет један минут, снимљен диктафоном на мобилном телефону. Аутор овог рада је, за потребе анализе, транскрибовао само оне делове који се тичу Другог светског рата. У транскрипту су коришћене скраћенице С. Д. за истраживача (Сања Дакић) и С. Т. и В. Т. за саговорнике (Стојанка Туцић и Велимир Туцић). Збирка се чува у приватној архиви. Захваљујемо се Сањи Дакић на уступљеном звучном запису.

поведање и тиме их усмерили ка другим темама. Они су се често међусобно допуњавали, тежећи већој прецизности изнетих података. Искизи саговорника неретко су праћени њиховим проценама о односу прошлости и садашњости, некад експлицитно, а некад врло суптилно. Иако би се Стојанка могла означити као главни казивач, разговор је, шире гледано, подразумевао наизменично казивање једног и другог саговорника. Стојанка је била склонија причању о личним искуствима, док се Велимир боље сналазио у општијем, објективнијем казивању о прошлим временима. Како је истраживач пријатељ њиховог унука, разговор је протекао у пријатној и фамилијарној атмосфери. Грађа сакупљена у нашој теренској збирци тематски се креће од живота у заједници у периоду пред Други светски рат (положај и активности детета, школовање, прошлост села, обичаји у вези са празницима), преко догађаја у вези са Другим светским ратом (школовање током рата, ослобођење села, бомбардовање Београда), до послератног живота (више образовање, запослење, живот омладине у послератном Житишту). Она унеколико прати животни пут саговорника, готово увек са свешћу о широј заједници којој припадају. У одређеном тренутку, хронолошки условљен поредак приповедања је прекинут, а даље казивање зависило је од питања која истраживач поставља и асоцијација које се због тих питања јављају код саговорника. Зато су одређени тематски комплекси обрађивани на више места у збирци (о школовању током Другог светског рата и ослобођењу села саговорници говоре у делу збирке који и даље прати хронолошки принцип организације, док о бомбардовању Београда говоре при крају интервјуа, када их разговор о бомбардовању из 1999. асоцира на причу у вези са Другим светским ратом). Збирку бисмо због тога могли окарактерисати двојако, као животну причу и као усмену историју.⁴

С друге стране, у интервјуу који је спровела С. Дакић, на самом почетку приметна је несигурност саговорника у ком правцу би требало да тече разговор, па је истраживач често морао да поставља питања да би усмеравао њихово казивање. Како је разговор даље текао, саговорници су у њему учествовали самоувереније и сигурније, али питања истраживача су и даље одређивала главне тематске оквири њиховог казивања. На самом почетку збирке говори се о прошлости – о настанку села, старој школи и другим значајним зградама, док централно место у збирци заузима казивање о Другом светском рату (заробљеништво Стојанкиног оца, бомбардовање Београда, живот током окупације), након чега главна тема постаје свакодневни живот пре Другог светског

⁴ Више о појмовима животна прича и усмена историја видети у: Kovačević i dr. 2013; Петровић 2015; Петровић 2018.

рата (сеоски послови, промене настале увођењем струје у село), али и у послератном периоду (упознавање младића и девојака на игранкама). Имајући све то у виду, јасно је да се прикупљена грађа у овим збиркама, поред одређених тематских поклапања (прошлост села, Други светски рат), у знатној мери разликује.

Како је тематски комплекс у вези са Другим светским ратом доста присутан у обе збирке, фокус рада ће бити усмерен ка њему. У српској фолклористици ратна тематика је сагледавана из различитих углова. У зборнику *Савремена српска фолклористика 6*, у оквиру темата „Ратне теме у фолклору“ (Петковић и Сувајџић 2019: 49–174) ратна тематика је обрађена на широком корпусу фолклорне грађе (од косовске, преко хајдучке и устаничке епике, све до фолклора НОБ-а и фолклорних елемената у уметничкој књижевности). Уже профилисан на Други светски рат јесте темат „Фолклор НОБ-а: изазов постсоцијалистичке и постјугословенске хуманистике“, објављен у 154, 156. и 157. броју *Књижевне историје*. И он обухвата широки распон фолклорне грађе, у којој значајно место заузимају „усмене историје, данас интегрални део фолклористике као интердисциплинарног истраживачког поља“ (Ђорђевић Белић и Пандуревић 2021: 177). У овом темату налази се рад Јеленке Пандуревић, који усмену историју анализира као простор на којем се на различите начине, помоћу фолклорних образаца, могу конструисати контраративи саговорника који опонирају оним доминантним

које истраживач актуелизује и вреднује као наслеђе (и властитог) формалног образовања и живота у социјализму, односно као институционално посредовано културно памћење које се из неупитног ракурса друге половине 20. вијека редефинисало као проблематизована, али и те како присутна парадигма транзиционог вишегласја (Пандуревић 2022: 198).

Наш рад ће се такође фокусирати на начине помоћу којих се кроз казивање обликује и осмишљава искуство рата и у каквој је то вези са формирањем појединачног и колективног идентитета наших саговорника. Водећи се питањима које поставља Меријен Хорсдал,⁵ фокус ће

⁵ „Како и где људи започињу своје приче, и где их завршавају? Којим редоследом су испричане? Мали број прича су само обични хронолошки извештаји. Где се заустављају и задржавају и објашњавају догађаје? Где скачу, изостављају, прескачу цео један период или покрију деценију у само једној опаски?“ / "How and where do people begin their stories, and where do they end? In which order are they told? Few stories are merely chronological accounts. Where do they pause and linger and elaborate events? Where do they jump, leave something out, skip a period entirely or cover a decade by a single remark?" (Horsdal 2012: 89). Уколико не постоји превод цитиране литературе на српски језик, аутор рада ће у самом тексту рада навести свој превод, а у фусноти

бити усмерен на то *како* саговорници приповедају, односно на суштинско питање: *зашто* баш тако? Присећање је основни процес у обликовању наратива заснованог на личном искуству, које није пуко узимање статичних података из резервоара успомена, већ њихова активна реконструкција.⁶

Казивања о Другом светском рату

У току разговора у нашој збирци Други светски рат се први пут помиње док Стојанка говори о школовању („Е сад, ми смо овде завршили четврти разред, да, то је... Ишли смо за време окупације у школу, то кад смо ми рођени тридесет и треће године“). Мало даље у казивању, она развија ову наративну нит говорећи о полагању пријемног испита за гимназију, док Велимир допуњује казивање:

С. Т.: Е, ишли смо да полагамо пријемни испит, још је била окупација и сећам се у току пријемног испита била је узбуна, сирена. То је за нас било јако велико. Ми нисмо у селу имали сирене, имали смо звоно. Кад је узбуна нека онда је црква звонила, а тамо је била баш узбуна.

В. Т.: Савезнички авиони су прелетали, ишли на бомбардовање негде, а и...

С. Т.: И овај, знам да смо...

В. Т.: Немци су се бранили на неки начин (неразумљиво 13:09)

С. Т.: Да смо се разишли. Ишли у подрум, где, па смо се онда враћали и наставили. Полагао се испит из српског и математике, писмено. И то смо ајде, онда је дошло ослобођење. Не знам да л те то занима (Туцић и Туцић 2016).

ће навести изворни текст. Уколико се литература на страном језику цитира у склопу фусноте, наредо ће бити дат и ауторов превод и изворник.

⁶ „Сећање није само призивање прошлих догађаја и искустава на непроблематичан и нетакнут начин. Пре је реч о процесу присећања: призивању слика, прича, искустава и осећања из наше прошлости, њиховог сређивања, смештања у оквиру наратива или прича и онда њиховог казивања на начин који је барем делом уобличен нашим друштвеним и културним контекстом. [...] 'Оно што је заиста важно јесте да сећање није пасивно складиште чињеница, већ активан процес стварања значења.'“ / "Memory is not just the recall of past events and experiences in an unproblematic and untainted way. It is rather a process of remembering: the calling up of images, stories, experiences and emotions from our past life, ordering them, placing them within a narrative or story and then telling them in a way that is shaped at least in part by our social and cultural context. [...] 'What is really important is that memory is not a passive depository of facts, but an active process of creation of meanings'" (Abrams 2010: 78-79).

Поред тога што открива појединости у вези са Стојанкиним искуством рата, овај одломак пример је једне од главних карактеристика њеног приповедања – она историјске догађаје укључује у нарацију само онда када се могу преломити кроз искуство из приватног живота. Стојанка се присећа полагања пријемног испита, битне прекретнице у човековом образовању и одрастању, док се историја јавља као позадински елемент који доприноси већој драматичности ситуације. Значај који историјски догађај има и због којег о њему може да се приповеда видимо у њеним речима: „То је то за нас било јако велико. Ми нисмо у селу имали сирене, имали смо звоно. Кад је узбуна нека, онда је црква звонила, а тамо је била баш узбуна.“ Након што узбуна прође, пријемни испит се наставља. Из приповедања саговорнице могуће је апстраховати схему према којој се нормални ток ремети упливом историјског контекста, да би се на крају поново успоставио мир. Управо су ти тренуци поремећаја устаљеног тока простор у којем историја постаје видљива.

Разматрајући проблематику времена у усменим наративима, Алесандро Портели издваја *три вертикална слоја* око којих се време у већини казивања концентрише (*институционални, колективни и лични*, Portelli 2001: 70). Стојанкина нарација најчешће се уклапа у *лични слој*. Међутим, како „начини и нивои никада нису потпуно одвојени и међусобно неповезани, будући да се дешавају симултано и мешају у начину на који људи размишљају и казују о својим животима“⁷ (Исто 2001: 70), Стојанка се током свог казивања неретко креће између личног и колективног слоја. Први следећи догађај који добија простор у њеној причи јесте ослобођење, чиме је прескочен готово читав ратни период („И то смо ајде, онда је дошло ослобођење“). Овакав скок у нарацији могуће је разумети на три различита начина – као одлику приповедања, као вид ношења са искуством рата и, на крају, као утицај контекста казивања на садржај изреченог. Засад ћемо поћи првим интерпретативним смером, а нешто касније посветићемо се другом и трећем.

Већ смо указали на значајну карактеристику Стојанкиног казивања. Након неколико уопштених реченица о присуству покрета отпора током Другог светског рата у Житишту и околини, Стојанка истиче: „Могу да кажем, ајд, ми смо живели добро.“ Потом, говори о свом пријатељству с вршњакињом и комшиницом немачке националности („Е сад, ја сам се дружила са једном Швабицом, Немицом, моје годиште и ми смо се до краја рата дружили, ишле једна код других, другарице биле без обзира на то што је рат и што су нас други свађали (смех), па да“). Уобичајеност свакодневног живота у битној мери одређује Стојанкино

⁷ "Modes and levels are never entirely separate and discrete, since they all run simultaneously and mix together in the way people think and tell their lives."

искуство ратних година, док сам рат, будући да она приповеда на оном нивоу који Портели назива *личним*, остаје готово неприметан елемент нарације. С тим у вези постаје јасније и Стојанкино нехотично прескакање приче о ослобођењу, које јој је било повод да крене у ово казивање:

С. Т.: Е, онда смо ми у Зрењанину четири године провели као ђаци. Тамо смо имали свашта, бар сам ја. Добили смо, јер по школама до тада је била војска. Онда, прескочила сам сад, ти ћеш то после, јелда, да овај...

И. П.: Ма само Ви...

С. Т.: Прескочила сам ослобођење. Нас су ослободили Руси. То сам хтела да кажем. Е сад, он нека прича како су ода... (Туцић и Туцић 2016).

Саговорница посеже за причом о ослобођењу коју, међутим, прекида сећањима на дане школовања. Иако је значај ослобођења неоспоран и на приватном плану (јер битно утиче на свакодневни живот), казивање о њему остаје готово лишено личног садржаја. Чак и када се сама врати овој теми, она је поново на изврстан начин прескаче: „Е сад, нека он прича како су ода...” Након оваквог декларативног препуштања речи свом мужу, она накратко наставља казивање, укључивши у њега још једно сећање:

Е сад, он нека прича како су ода... Данима је тутњало, прозори су зврљали, ми смо се већ били уплашили, ал смо знали да долази ослобођење. Швабе су се били већ доста уплашили. Они су, овај... Та моја другарица имала старијег брата, директор школе је био Немац и звао се (неразумљиво 15:38), не знам ни ја. И немачку децу, дечак од петнаес, валда четрнаест, петнаест година, једну ноћ су покупили сву, заједно са учитељем, на, у то време је Бегеј био плован, на лађу и отишли су за Зрењанин, па за Немачку. Они су сви били отишли за Немачку да иду под оружјем јер је Хитлер у то време и децу од петнаест година стављао под оружје и мобилисао (Туцић и Туцић 2016).

Видљиво је како се у овом делу Стојанка несигурно креће између сва три нивоа. Најпре покушава да ужас рата обликује на личном плану кроз причу о мобилизацији брата најбоље другарице. Како би боље објаснила тај догађај, пребацује се на колективни ниво, говорећи о страху који се осећао међу немачким становништвом, да би на крају, указивањем на политичке и војне аспекте Хитлеровог вођења Немачке,

ступила на институционални ниво. Будући да потоња два нивоа нису они на којима се иначе креће (зато и препушта реч Велимиру), њено је казивање несигурно, неспретно и збуњујуће, па је конкретна ситуација о судбини брата њене другарице изгубљена у историјском контексту, тј. у причи о Хитлеровој мобилизацији деце којом је требало да буде ближе објашњена. Након овог фрагмента, реч преузима Велимир, којем казивање о историјским догађајима долази природније. Како његово приповедање тежи објективизацији, оно се најчешће креће у слојевима *колективног и институционалног*, а о личним искуствима говори само онда када је директно упитан или када су она довољно општа (у остатку прикупљене грађе, коју не обрађујемо у овом раду, ова карактеристика Велимировог приповедања најприметнија је када говори о томе како се некад живело).

Портели истиче склоност ка ратним причама поготово код мушкараца (женски пандан види у болничким причама), будући да „рат отеловљује историју у најочигледнијем, школском значењу те речи; имати искуство рата представља најнепосреднији опипљиви доказ да је неко био део историје“⁸ (Portelli 2003a: 26). Иако Велимир није био учесник Другог светског рата, он га се сећа, а у тренутку казивања припада све мањој популацији мештана Житишта који су тај рат доживели. То му обезбеђује позицију и ауторитет да чува и преноси успомену на ратне догађаје:

С. Т.: Тако да су сва та деца отишла раније, а кад, овај...
Руси су другог октобра стигли у Житиште.

В. Т.: Другог октобра ноћу у једанаес сати.

С. Т.: Да.

В. Т.: Наши људи су их пре тога, то је била недеља, пре подне је био назови фронт према Крајишнику и Вишњићеву и наши људи из т... из Житишта су носили немачку војску са колима да тамо на фронт. Вратили се назад. Међутим, Руси су навалили. То је ипак, то армија, то... И Немци се повукли, а у међувремену, држали су они донекле фронт, Црвена армија је већ била у Бегејце, садашњи Торак.

С. Т.: Односно тада Торак. (смех)

В. Т.: Да, а и садашњи. И ондак је био Торак, је ли.

С. Т.: Да.

В. Т.: И... била је једна делегација руска са камионом, бела застава, дошли на... дошли на преговоре са Немцима. Међутим, она кривина тамо код Матића из Бегејаца кад се иде.

⁸ "War embodies history in the most obvious schoolbook sense of the word; having been in the war is the most immediately tangible claim for having been in history."

И. П.: Да, да.

В. Т.: Кад... кад се камион ту појавио ови су Немци отворили ватру из митраљеза и официр један је погинуо, шофер је био рањен, а остала војска који су... било неколико војника пратња, они су скочили из камиона и, те куће што је тамо Матић и ови што имају, то су биле њиве, и он ту скрене, ту се заглави и повуку се преко поља, ту после кукуруз и све и нису их видели.

С. Т.: Можда му не треба тако детаљно.

И. П.: Може, може.

С. Т.: Добро, и?

В. Т.: И поставили су топове код ове циглане бегејачке гди има сад само...

С. Т.: Оцак.

И. П.: Да, да.

В. Т.: Оцак. Немци кад су видели то, да су ови поставили ту артиљерију, пошто је било пуно Немаца у Житишту, становника, да не би дошло до евентуалног, сигурно би дошло до крвопролића, Немци, војска се повуче, напусти.

С. Т.: Е, тога се, тога се ја сећам. Била сам преко код другарице Немице и њена мама је ушла и каже: „Ајде, ајде, брзо кући!“ И ја погледам према главној улици, и сад кад се сетим могу да заплачем, видим, овај, немачку војску како се повлачи преко моста и одлази. То сам видела.

В. Т.: Прешли су преко оном страном Бегеја и отишли су према Зрењанину.

С. Т.: Да.

В. Т.: Остало је безвлашће у селу. Војска је отишла. Немачка полиција не знају где ће, шта ће.

С. Т.: Да.

В. Т.: И ови наши дођу и разоружају полицију, узели оружје и према Бегејцима поставили заседе, шта знаш. Међутим, Руси су дошли од Тополовца и зато се и оно зове Трг ослобођења, јер ту су ушли унутра (Туцић и Туцић 2016).

Велимирово казивање нуди нам информације које се у великој мери подударају с историјском литературом о ослобођењу села, пре свега у монографији посвећеној историји Житишта, односно Бегеј Светог Ђурђа од 1317. до 1947, ауторке Љубице Будаћ:

Слобода је била близу и то су Немци са зебњом осећали. [...] Продор је био незадржив, тако да су брзо уништене немачке снаге у рејону Крајишника и Јаше Томића и настављено нап-

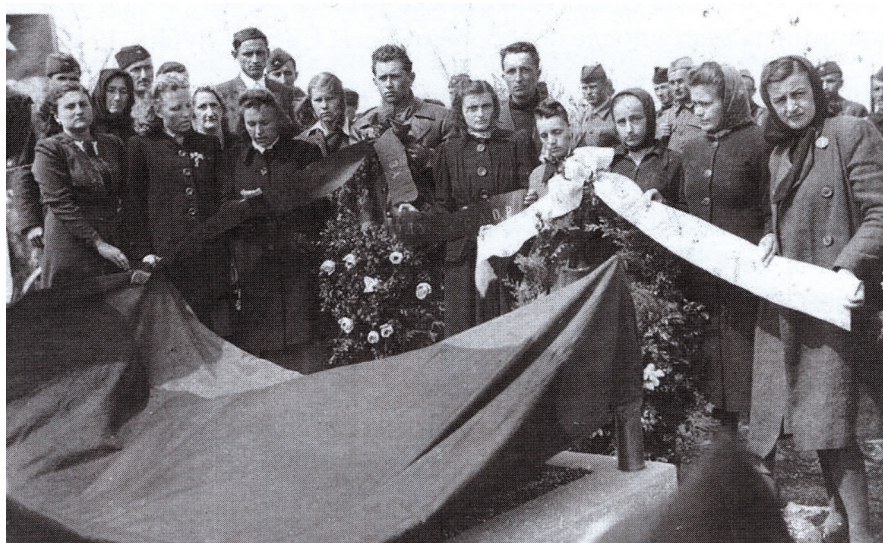
редовање према Петровграду. На овом потезу руске трупе су се спојиле са Севернобанатским партизанским одредом.

За то време кроз село је пролазила река немачких избеглица, која је одступала. Њима су се 31. септембра 1944. године (sic!) прикључили неки становници из Бегеј Светог Ђурђа који су активно учествовали у злоделима, док је учитељ Михаел Хорват са собом повео и двадесетак својих ученика. После ослобођења Итебеја и Торка, представници Црвене армије затражили су од општинске војне и цивилне власти у Бегеј Светом Ђурђу да мирно преда власт. Немци се са тим нису сложили. Када су се два руска преговарача (поручник и водник) камионом на коме је била истакнута бела застава довели до уласка у село, на њих је отворена ватра. Најекстремнији Немци који се нису повукли из села, те су, не желевши да се без борбе помире са поразом, сачекали у заседи руске официре и пуцали на њих. Поручник је смртно погођен, а тешко рањеног водника убио је добошар Лај Пашти. [...]

Руске трупе улазе у село 2. октобра 1944. године око 20 часова и ослобађају га, а сутрадан, 3. октобра, долазе партизани. Трагично настрадали руски војници сахрањени су на православном гробљу у месту, после су им остаци пренети у СССР, а добошар Лај Пашти је своју подлост и грамзивост платио животом (Будаћ 2023: 267–268).

Слика 1. Партизански одред маршира центром Бегеј Светог Ђурђа, 1944. година

Слика 2. Сахрана руских официра (поручника и водника) који су погинули током ослобађања Бегеј Светог Ђурђа, 1944. година

Изузев у неким детаљима, Велимирова прича се у свему значајном подудару са доступном литературом. Сасвим је сигурно да Велимир није био очевидац догађаја о којима говори, већ да их зна из туђих казивања. Значајан део извора које Љ. Будаћ користи у својој монографији сачињавају усмена казивања која је сакупила 1999. године, па значајно фактографско поклапање треба разумети као последицу припадања истој локалној традицији усменог казивања о овом догађају.

Иако склон објективизацији у приповедању, Велимир не успева да у потпуности уклони своју субјективну позицију. Из свега неколико реченица наслућује се његов однос према актерима догађаја, а последично, када се узму у обзир још нека места из збирке која нису обрађена у овом раду (пре свега о односу комунизма према религији), јаснија постаје и његова идеолошка позиција (наклоњеност антифашизму и комунизму):⁹

Међутим, Руси су навалили. То је ипак, то армија, то... [...] Немци кад су видели то, да су ови поставили ту артиљерију, пошто је било пуно Немаца у Житишту, становника, да не би дошло до евентуалног, сигурно би дошло до крвопролића, Немци, војска се повуче, напусти (Туцић и Туцић 2016).

⁹ Са казивачевим идеолошким усмерењима истраживач је упознат одраније, те не треба искључити могућност да је то у одређеној мери утицало на тумачење.

Овде је неопходно скренути пажњу и на онај у транскрипту невидљиви део казивања – гестикулацију и интонацију. Тон и ритам казивања – понављање реченица које почињу речју „то“, да би се завршиле тишином, тј. немогућношћу проналажења одговарајуће речи, као и прекидање започетог тока реченице уметањем евалуативног исказа – указују на Велимирову наклоност према Црвеној армији, његово виђење те војске као незауостављиве силе, у чију надмоћ се не може сумњати и која доноси правду и ослобођење. Иако је овакав став према ослободiocима очекиван, не треба губити из вида процесе који су започети и пре распада Југославије, а који свој врхунац свакако достижу током рата деведесетих и у годинама након њега. Преиспитивање социјалистичког наслеђа¹⁰ – било да је у питању чисто идеолошки мотивисан ревизионизам или критичко промишљање и преосмишљавање прошлости, било да долази од званичних институција или појединаца – жив је процес који још траје. Како су саговорници у константном дијалогу са доминантним дискурсима у сопственој култури, овакав однос према наслеђу, које се у великој мери тим дискурсима преобликује, чини видљивијом позицију из које наш саговорник наступа. Он тако учествује у *друштвеној продукцији сећања* (social production of memory), у којој учествују сви, али не подједнако, јер прошлост се ствара кроз јавне репрезентације и приватна сећања (која нису само лична већ могу бити колективна и дељена) (в. Popular Memory Group 2003: 76). „Размишљајући о начинима на које јавне репрезентације утичу на појединачне и групне концепције прошлости, можемо говорити о 'доминантном сећању'. Овај термин указује на моћ и распрострањеност историјских репрезентација (...)“¹¹ (Исто: 76). То, међутим, не значи да су доминантне репрезентације свуда подједнако и непроблематично прихваћене. „Знање о прошлости и садашњости такође се производи током свакодневног живота“¹² (Исто: 77). Ипак, „приватна сећања не могу [...] бити лако разлучена од утицаја доминантних историјских дискурса. Управо су они ти који често обезбеђују термине помоћу којих се приватна историја промишља“¹³ (Исто: 78). Реч је о међуигри ова два пола, а „историја – поготово њена интерпретација и сећање међу различитим друштвеним групама и појединцима [popular memory] – представљају залог у

¹⁰ Видети више о томе у: Kuljić 2011.

¹¹ "In thinking about the ways in which these representations affect individual or group conceptions of the past, we might speak of 'dominant memory'. This term points to the power and pervasiveness of historical representations [...]."

¹² "A knowledge of past and present is also produced in the course of everyday life."

¹³ "Private memories cannot [...] be readily unscrambled from the effects of dominant historical discourses. It is often these that supply the very terms by which a private history is thought through."

константној борби за хегемонију¹⁴ (Исто: 79). Својим казивањем и евалуативним исказима (попут оних о Црвеној армији) најпре о Другом светском рату, али и другим темама које нису детаљније обрађена у раду (поготово оних о Велимировом послу у просвети за време СФРЈ и његовог односа према комунизму), Велимир се истовремено бори за представу прошлости коју је изградио и прихватио, ону која је значајна за осмишљавање сопственог живота и за позиционирање себе у свету, а која је у конфликту са споменутиим свеприсутним тенденцијама преиспитивања социјалистичког наслеђа.

Иако казивање о ослобођењу препушта Велимиру, Стојанка се ипак укључује у разговор. Поред успутних објашњења којима допуњује Велимира, она чека погодан тренутак у којем може поново активирати своје лично искуство и тиме допринети причи:

Е, тога се, тога се ја сећам. Била сам преко код другарице Немице и њена мама је ушла и каже: „Ајде, ајде, брзо кући!“ И ја погледам према главној улици, и сад кад се сетим могу да заплачем, видим, овај, немачку војску како се повлачи преко моста и одлази. То сам видеела (Туцић и Туцић 2016).

Први исказ у овом наводу („Е, тога се, тога се ја сећам“) Стојанкин је сигнал да се може опет укључити у дијалог, јер историјски догађај може бити вокализован на оном нивоу који Портели назива лични. Сагледана у ономе што представља историјски значај ослобођења, а ван контекста личног, реченица у којој саговорница исказује свој доживљај промене коју оно доноси, наизглед се супротставља очекиваној реакцији на повесни тренутак. Заиста, повлачење немачке војске, кад сагледамо разговор у целини, очекивали бисмо, требало би бити испраћено радошћу, не тугом. Како онда разумети ову недоследност?¹⁵

Одговор на то питање могао би се пронаћи разумевањем начина на који је искуство Другог светског рата конструисано у свести наших саговорника. Како би утисак био потпунији, послужићемо се и грађом из збирке Сање Дакић, у којој су ови догађаји такође споменути.

Подсетимо се следећих речи изговорених о ратном периоду:

С. Т.: Могу да кажем, ајд, ми смо живели добро (Туцић и Туцић 2016).

¹⁴ "History—in particular popular memory—is a stake in the constant struggle for hegemony."

¹⁵ „Недоследни' одговори су такви у оном смислу у ком представљају раскорак с оним што се сматра главним историјским догађајима и процесима.“ / "Inconsistent' answers are such in the sense that they manifest a discrepancy with what are considered the main historical events and processes" (Passerini 2003: 60).

Ако обратимо пажњу на звучни слој забележене грађе, можемо уочити простор сукоба при казивању о рату. Он се открива у анализи звучне манифестације унутар исказа, у паузи након „Могу да кажем“, која је потом превладана речју „ајд“. С једне стране, постоји хоризонт очекивања у вези са тим како би требало обликовати приче о ратном искуству. Он је изграђен кроз поменућу комуникацију с доминантним историјским представама, претежно фокусираним на ратне потешкоће, насиље, неслободе и ужасе које је Други светски рат донео, али и на отпор свему томе, често у виду „храбре борбе“. С друге стране, постоји лично искуство наше саговорнице, лишено елемената присутних у доминантним дискурсима. Оваквим уводом најављено нам је да казивање које следи неће представљати још једну манифестацију доминантних наратива у вези са Другим светским ратом. Поменућу паузу, стога, можемо тумачити као својеврстан напор чијим се превладавањем даје простор сопственом искуству. Зашто је, међутим, овакав напор неопходан?

Раније у раду питали смо се зашто се након приче о полагању пријемног испита одмах прелази на ону о ослобођењу. Понудили смо три могућа интерпретативна смера у којима треба тражити одговор и покушали да објашњење пронађемо пратећи први смер – особености приповедања наших казивача. Предочени тренутак превазилажења онога што се у паузи осећа као унутрашњи сукоб води ка другом интерпретативном смеру, тј. ка преиспитивању *нарације као начина ношења са ратним искуством*. Сагледане из те перспективе, тишине у казивању саговорника постају места из којих се могу ишчитати дискрепанције између доминантних репрезентација у вези са Другим светским ратом и Стојанкине наротивизације сопственог искуства:

We compose our memories to make sense of our past and present lives. ‘Composure’ is the aptly ambiguous term used by the Popular Memory Group to describe the process of memory making. In one sense we ‘compose’ or construct memories using the public language and meanings of our culture. In another sense we ‘compose’ memories which help us to feel relatively comfortable with our lives, which gives us a feeling of composure. We remake or repress memories of experiences which are still painful and ‘unsafe’ because they do not easily accord with our present identity, or because their inherent traumas or tensions have never been resolved. We seek composure, an alignment of our past, present and future lives. One key theoretical connection, and the link between the two senses of composure, is that the apparently private process

of composing safe memories is in fact very public. Our memories are risky and painful if they do not conform with the public norms or versions of the past. We compose our memories so that they will fit with what is publicly acceptable, or, if we have been excluded from general public acceptance, we seek out particular publics which affirm our identities and the way we want to remember our lives¹⁶ (Thomson 2003: 301).

Иако субјекат тежи спокоју као резултату стварања сећања која доприносе жељеној представи властитих идентитета (*composure*), он није никада до краја постигнут. Због тога Стојанка мора улагати напор како би покушала доћи до њега. Тај чин указује на напетост при покушају конструисања складног и целовитог идентитета. До nelaгодности, како Томсон истиче, долази јер је у основи реч о јавном, а не приватном чину. Она је још извеснија када се узме у обзир то да се саговорник налази пред публиком за коју није сигуран хоће ли прихватити његово сећање о сопственом животу. На делу је покушај помирења разнородних елемената тако да дају кохерентну целину, тј. изграде идентитет, јер саговорник прихвата доминантне дискурсе у вези са Другим светским ратом, али паралелно с њима трага за погодним дискурсом који би изразио лично искуство и помирио га с оним доминантним. Кључни моменат конструисања идентитета, како Стјуарт Хол наглашава, тиче се *артикулације*¹⁷ (в. Hall 2006). Будући да га идеолошки дискурси, са којима је субјект у константној комуникацији при казивању (којим осмишљава себе), позивају (интерпелирају¹⁸) да заузме одређену позицију,

привидно „јединство“ идентитета може се разумети као артикулација различитих и дистинктивних елемената који

¹⁶ Навод смо оставили у целини на енглеском будући да је термин *composure* незахвалан за преводњење. Термин своју вишезначност гради ослањајући се на блискост с глаголом *to compose*, па тако с једне стране указује на активни процес изградње сећања, а с друге на спокој који осећамо у вези са сопственим идентитетом након таквог осмишљавања прошлости и садашњости.

¹⁷ „Артикулација је тако врста везе која може сјединити два различита елемента, под одређеним условима. То је веза која није нужна, предодређена, апсолутна и есенцијална за сва времена.“ / "An articulation is thus the form of the connection that can make a unity of two different elements, under certain conditions. It is a linkage which is not necessary, determined, absolute, and essential for all time" (Hall 2019: 235).

¹⁸ Хол појам интерпелације преузима од Алтисера (в. Altiser 2018) и даље га разрађује: „Dok je za Altisera interpelacija jednosmeran proces putem kojeg ideologija jednom za svagda formira pojedinca u subjekta, za Hala se ovaj proces konstantno reprodukuje. Prema Holu interpelacija se ponavlja pri svakom susretu pojedinca sa ideološkim tekstom“ (Urošević 2019: 439).

би, под другим историјским и културним условима, могли бити реартикулисани на другачије начине. Овде су појединци схваћени као јединствене историјски специфичне артикулације дискурзивних компоненти које су контингентне али такође и друштвено одређене и регулисане¹⁹ (Barker 2004: 8).

Зато Хол у свом разматрању о идентитету и артикулацији говори о *прошивном боду*.²⁰ Управо је место тог бода оно које нам, у случају наше саговорнице, показује немогућност коначног стварања сећања које би успоставило жељени целовити идентитет и донело осећај спокоја (*composure*), због чега се и јавља потреба за сталним понављањем артикулације. „Распарајући“ текст од ових тачака, које се у Стојанкином казивању манифестују као *недоследности*, постају нам јаснији процеси помоћу којих се „небезбедна“ сећања вокализују или пак јављају у виду тишина.

Имајући све то у виду, када се вратимо на сам почетак приче о Другом светском рату, искази наших саговорника откривају нам нове могућности тумачења.

С. Т.: Ово место су, овај, овде... Из наших села бар ја не знам да је било партизана.²¹ Било је из Карађорђева, било је из српских села.

¹⁹ „[...] the apparent ‘unity’ of identity can be understood as the articulation of different and distinct elements that, under other historical and cultural circumstances, could be re-articulated in different ways. Here individuals are understood to be the unique historically specific articulation of discursive components that are contingent but also socially determined or regulated.“

²⁰ „‘Идентитет’ користим како бих označio тоčku susretanja, тоčku прошивног бода између дискурза и пракси које покушавају ‘interpelirati’, говорити нам или нас усидрити као социјалне субјекте одређених дискурза с једне стране, и процеса који производе субјективности, који нас конструирају као субјекте који могу бити ‘iskazani’, с друге стране. [...] Zamisao да успешно зашивање субјекта на субјектну позицију захтијева не само да субјект буде ‘pozvan’, него да субјект уложи у ту позицију, значи да се зашивање треба сматрати *artikulacijom*, прије неголи једностраним процесом“ (Hall 2006: 362).

²¹ Постојала је нека врста партијске организације за време окупације: „Током окупације партијска организација из места је успоставила контакт и сарадњу са партијском и скојевском организацијом из Банатског Двора и секретаром Среског комитета СКОЈ-а и УСАОЈ-а Радованом Сврдланом. Партијски активисти у месту, према сећању становника, били су: др Тоша Пиперски, Мита Живанов, Грозда Боложан, Чеда Степанов, Лука Молдован, Жарко и Олга Сич, Стево Бечејац, ? Ђуркин и др. Познато је да су у Бегеј Свети Ђурађ долазили курири из оближњих партизанских села и да је почетком 1944. године село било кришом, ноћу, облепљено плакатима са позивом Комунистичке партије на отпор окупатору“ (Будаћ 2023: 266). Јасно је да њихове активности нису биле значајније, те је исказ наших казивача разумљив.

В. Т.: Ливада.

С. Т.: Из Ливада. Било је из Меленаца, из Кумана и...

В. Т.: Војвода Степа.

С. Т.: Било је ту и хапшења и стрељања и на Багљашу у Зрењанину. Ту су ти партизани које су...

В. Т.: Похапсили.

С. Т.: Похапсили и стрељали их.

В. Т.: Или таоци.

С. Т.: Или таоце, да. А у нашем селу није било тога. Могу да кажем, ајд, ми смо живели добро.

В. Т.: Није могло, јер ти је комшија испред куће, комшија иза куће, комшија преко баште, комшија преко пута Шваба. Е па хајде сада ти да будеш партизан, е то.

И. П.: Мхм, да. (смех)

С. Т.: Конкретно је, да... конкретно је ту била, овај, немачка кућа преко пута где је Сучевић сад и овде где је овај Цига сад. Ту су били Немци. Е сад, ја сам се дружила са једном Швабицом, Немицом, моје годиште и ми смо се до краја рата дружили, ишле једна код других, другарице биле без обзира на то што је рат и што су нас други свађали (смех), па да (Туцић и Туцић 2016).

У раду смо већ поменули причу о ослобођењу, која у казивању долази након овог фрагмента. Из ње смо сазнали да су Житиште ослободили црвеноармејци. Како у Житишту није било партизанског одреда, а на оближњем простору је деловао прво Александровачко-карађорђевачки партизански одред, који је 1943. ушао у састав Севернобанатског партизанског одреда (Момчиловић 1977: 80–93, 169–189, 337–379, Анић и др. 1982: 255–256), саговорници нам најпре дају објашњење зашто је неко други ослободио простор на којем они живе. Међутим, поред информације која разјашњава ситуацију, дајући бољи увид у историјски контекст, објашњење које нам се пружа уједно је и оправдање. Свест о немачкој окупацији и фашизму који своје место налазе у наративима о народноослободилачкој борби сукобљава се са чињеницом да до те борбе ипак није дошло. Реченица која треба то да нам саопшти, а која се налази на почетку овог навода, прекинута је како би се унапред оправдала информација коју је требало пренети. Ситуација постаје још комплекснија када се узме у обзир да оправдање није ту како би наше саговорнике лишило личне одговорности, будући да су они за време рата били деца. Напротив, ту је да би оправдало заједницу којој они припадају, јер

када говоримо о прошлости, ми укључујемо искуства мноштва других заједно са сопственим [...] Ове везе нису једноставно унапред задате у догађајима. Оне су препознате, обликоване, развијене и призване кроз интеракцију. Преточене у наратив, оне сачињавају бескрајни резервоар кореспонденција које имају потенцијал да буду заједничке саговорници-ма²² (Schrager 2003: 285, 288):

Говорећи о заједничкој прошлости, тј. посматрајући је на Портелијевом *колективном нивоу*, искуства заједнице су дељена с искуствима наших саговорника и огледају се у њиховом казивању, па се јавља и потреба за оправдањем и измирењем различитих репрезентација прошлости, које у себи свакако носе и вредносне судове. Немогућност да сопствено искуство директно повежу с дискурсима о народноослободилачкој и антифашистичкој борби, које увек лебде изнад прича о ратном периоду и чија је исправност неупитна, пронашла је простора у нечему што би се могло назвати *здраворазумским* погледом на свет. Он се јавља као артикулација доминантног дискурса и властите позиције, чиме саговорници предупређују да се њихов положај (и положај заједнице) интерпретира као близак немачким властима. Уводећи здраворазумско начело остварен је, макар тренутно, спокој – начињен је прошивни бод. Здраворазумски дискурс неминовно садржи и хуморну, донекле чак и аутоиронијску страну, јер не звучи ли апсурдно питање (које истраживач није ни поставио!) зашто није било партизана у Житишту, када знамо да су свуда околу немачке куће, а да је терен равнице неподесан за партизански начин борбе:

Одјек смеха у овим сећањима на фашизам учвршћује не само антагонизам између прагматичног прихватања свакодневног компромиса са режимом и побуне на симболичком нивоу. Он такође указује на унутрашње тензије у субјективном свету између заведености од стране оних на позицији моћи и одбране себе контранападом. Усвојени се став смењује између слободног израза и прећутног пристајања²³ (Passerini 1987: 92).

²² "[...] when we tell about the past, we incorporate the experiences of a multitude of others along with our own. [...] These connections are not simply preestablished in events. They are recognized, forged, elaborated, and invoked in interaction. Cast as narrative, they constitute an unending reservoir of correspondences that have potential for being held in common."

²³ "The echo of laughter in these memories of Fascism reaffirms not only the antagonism between pragmatic acceptance of daily compromise with the regime and rebellion at the symbolic level. It also points to an inner tension in the subjective world between being

Изрази смеха, будући сакривени иза здраворазумског погледа на ситуацију, лако могу бити занемарени, поготово јер су најчешће изражени нејезичким средствима, па је у транскрипту једини њихов знак смех истраживача. Символичку побуну не представља толико отворена аутоиронизација или смех уперен против оних на позицији моћи, колико суочавање с околностима које неминовно утичу на (не)могућност супротстављања и смеховни потенцијал који оне носе. Казивач се осмеђује себи и тако симболички пружа отпор који се не може манифестовати конкретнијим делањем.²⁴ Одбрана од подређене позиције којој се појединац прећутно подвргао уједно је и контранапад. О томе колико ови механизми могу бити важни за саморепрезентацију субјекта, за његово изграђивање целовите слике о себи, не само као индивидуе већ и дела колектива, говори и чињеница да у збирци Сање Дакић наилазимо на врло слично казивање:

С. Д.: А је л знате како је било у Другом рату... за време Другог рата?

С. Т.: Ту има много да се прича.

В. Т.: За време Другог рата... је овде... није био званично, да се знало, покрет отпора, јер овде то није могло да се оствари. Комшија ти је био Немац.

С. Т.: Јесте. Рецимо...

В. Т.: И он је видео шта се ради.

С. Т.: Ово је била швапска кућа прекопута. Поред њих швапска кућа, једна српска, па опет швапска, тако да, овај... ниси могао... И, хајд, могу да кажем да је доста Немаца било обичних људи који су комуницирали са нама.

В. Т.: Да.

seduced by those in power and defending oneself through counter-attack. The attitude adopted alternated between free expression and connivance."

²⁴ Луиза Пасерини у том светлу такође скреће пажњу: „Тако смејање самом себи, самоиронија, означавала је компромис између одржања личног достојанства и свести о предаји. Зато је могуће прихватити тврдњу да, само по себи, посезање за хумором у сведочанствима која се тичу фашизма представља посредно признање неке врсте саучесништва са режимом. Хумор често иде руку под руку са присећањима о оним аспектима режима који су успешно 'нормализовани' и овде попушта под притиском да исправи девијације и угоди друштву.“ / "Thus laughing at oneself, self-irony, indicated a compromise between maintaining personal dignity and being conscious of giving in. It therefore seems feasible to accept the argument that, in itself, the resort to humour in the testimonies concerning Fascism is an indirect admission of some form of complicity with the regime. Humour often goes hand-in-hand with recollections of those aspects of the regime which had been successfully 'normalised' and here bows to the pressure to rectify deviations and conform to society" (Passerini 1987: 90).

С. Т.: Међутим, било је међу њима и који су били баш...

В. Т.: Хитлереваца.

С. Т.: Хитлер... Да.

В. Т.: Који су били чланови те... национал-социјалне партије, Хитлерева партије. Ти су били опасни. Иначе остали људи нису.

С. Т.: Ја сам се...

В. Т.: Обични људи нису.

С. Т.: Ја сам се до краја рата дружила са Немцем преко пута... И кад су се Немци повлачили, била сам баш код њих, и њена мати је дошла и каже: „Ајде, ајде, Станка, брзо кући“, јер су Немци ишли преко Бегеја на...

В. Т.: Напуштају и повлачили се...

С. Т.: Напуштају Житиште и не знаш шта ће се догодити. Могли су да пуцају по народу, могли су... јелда, и отерала ме кући... (Туцић и Туцић 2014).

У питању је добро уобличена прича коју наши казивачи (заједно или одвојено) не говоре први пут. Казивање, разуме се, није идентично, али присутни су сви стабилни елементи наратива. Применимо ли Хонкову терминологију ван њеног изворног контекста (у вези са усменом епиком), могли бисмо рећи да постоји *ментални текст*²⁵, чија вербализација сваки пут ствара нови *конкретни текст*. Занимљиво је зато како и овде, пре него се детаљније упусте у причу о Другом светском рату, саговорници истичу чињеницу да у Житишту није било покрета отпора. Тиме оцртавају границе у којима ће се прича кретати, водећи изнова дијалог са културно условљеним хоризонтом очекивања, наговештавајући, како смо и у претходном случају учили, да се њихово искуство неће умногоме уклопити с оним очекиваним доминантним представама о овом периоду истовремено тражећи начин да помире, тј. артикулишу разнородне елементе, ослањајући се опет на *здраворазумску* репрезентацију историјског догађаја. У којој мери се у овом наводу крије смеховни потенцијал није најлакше закључити на основу снимка, поготово јер Велимир не развија исту слику као у претходном случају, када, говорећи о стању у селу, истиче да су свуда околу биле немачке куће. Тада је, понављајући синтагму чији је центар стабилан (реч „комшија“), а атрибут

²⁵ „Како бисмо разумели производњу текста током конкретног извођења, чини се неопходним успоставити неку врсту 'пренаратива', претекстуалног оквира, тј. уређеног скупа релевантног свесног и несвесног материјала присутног у певачевом уму“ / "To be able to understand the production of text in actual performance, it seems necessary to postulate a kind of 'pre-narrative', a pre-textual frame, that is, an organized collection of relevant conscious and unconscious material present in the singer's mind" (Honko 1996: 4).

варијабилан (просторна одредница – „иза куће“, „испред куће“, „преко баште“, „прекопута“), да би се читава реченица завршила предикатом заједничким свим синтагмама („[је] Шваба“), потцртавао апсурдност покушаја да се одупре окупатору и тиме оправдавао одсуство реакције мештана. Иако у наводу изнад набрајање и понављање постоји (овај пут то чини Стојанка), оно не изражава опште правило које обесмишљава отпор. Обесмишљавање се овде, напротив, остварује конкретизацијом, али оно и даље остаје у оквирима здраворазумског погледа на свет. Хуморни потенцијал, наизглед, остаје неостварен, будући да је Велимир из своје „формуле“ избацио просторну одредницу, тј. варијабилни елемент, па је на тај начин изгубљена потреба за понављањем које доприноси апсурдном тону и из којег би се извело опште правило о присуству Немаца и немогућности побуне. Смеховни, апсурдни тон се, у извесном смислу, ипак крије и иза Велимировог редукованог исказа. Послужимо ли се још једном Хонковим појмом *менталног текста*, имајући на уму контекстуалне услове који утичу на његову конкретизацију, варијације у два текста крећу се у пољу очекиваног (иста идеја о немогућности отпора није у истој мери развијена у различитим приповедним ситуацијама, али све изведбе преносе основну идеју). Значења која остају у једној од верзија неизражена могу се назирати на маргинама текста, будући да је сам текст једна од манифестација исте идеје. Поред тога, важно је уочити и да Стојанка врло брзо преузима реч, те наставља у смеру у којем је Велимир у претходној ситуацији пошао²⁶ – понавља где су биле немачке куће. Међутим, склона позивању на лично искуство када приповеда о историјским догађајима, као што смо видели у ранијем делу рада, она ситуацију конкретизује и јасно нам говори које су то куће биле немачке, уносећи на тај начин озбиљнији тон, који такође има за сврху да, на другачији начин, потврди здраворазумски поглед на ситуацију у којој потенцијални покушаји супротстављања носе веома висок ризик. Она нам даје конкретно оправдање, пример који последично треба применити и на остатак села, док Велимир у оба исказа полази од уопштене и унапред задате чињенице која одређује човеков безизлазни положај у таквом свету. Конкретизација у Велимировом исказу нарушила би значење које у његовој основи лежи, будући да је оно битно посредовано хуморним, апсурдним аспектом самог исказа.

Није занемарљив ни утицај истраживача на приповедање. Тенденција С. Дакић, поготово са почетка њене збирке, када је требало

²⁶ Будући да оба Велимирова исказа изражавају исту основну идеју о немогућности отпора, те да су врло слични на језичком плану, чини нам се основаном претпоставка да је у питању његов сада већ устаљен начин приповедања о овој теми и да сам контекст казивања знатно утиче на то да ли ће детаљније развити слику набрајањем или ће исказ бити редукован на једну реченицу („Комшија ти је био Немац“).

покренути разговор, да тражи што детаљније одговоре могла је подстаћи Стојанкину већ присутну склоност ка давању што прецизнијих и конкретнијих информација.²⁷

И у овом фрагменту упадљив је Стојанкин напор да изнађе одговарајући начин за измирење доминантних дискурса о рату са сопственим искуством. Она то чини готово идентично: „И, хајд, могу да кажем да је доста Немаца било обичних људи који су комуницирали са нама“ (истакао И. П.). Поново је присутно објашњење да се живело релативно мирно. Ипак, у овом казивању, за разлику од претходног, сусрећемо се с детаљнијом наративизацијом искустава живота под немачком окупацијом. Она нису прећутана, али њихово је обликовање, у контексту читаве збирке, амбивалентно. Она се јављају у виду уобичајених доминантних наратива о Другом светском рату, истовремено их изнутра релативизујући, јер садрже репрезентацију другачијег односа са Немцима.

С. Т.: Па шта ја знам, ми овде у селу нисмо баш, ајд, да не кажем...

В. Т.: Осетили толико рат.

С. Т.: Нисмо осетили толико рат. Било је... овај, кад се врше жито, да ти дође Шваба да... чека и да каже толико можеш да носиш на таван...

В. Т.: Звао се комесар.²⁸

С. Т.: Толико можеш да носиш на таван, а ово друго ти...

В. Т.: У магацин.

С. Т.: У магацин... одузимају. Нама су одузели једног коња, рецимо...

В. Т.: За војску.

С. Т.: Дошли у шталу, за војску, узели коња себи и готово. Онда је било, не смеш да закољеш свињу док не пријавиш, и кажу толико и толико можеш да закољеш...

²⁷ У питању је део грађе који говори о прошлости села, изгледу кућа, као и о разним предметима присутним у тадашњем свакодневном животу. Будући да се тематски не тичу Другог светског рата, ти делови нису детаљније разматрани у нашем раду, али динамика која је успостављена између истраживача и саговорника неизоставно је утицала на даљи ток разговора и представу самих саговорника о томе шта се од њих очекује.

²⁸ О овоме детаљније говори и Љ. Будаћ и истиче начине на које су се мештани довијали да би сачували храну: „Током вршидбе Немци су постављали своје проверене људе како би пазили да свака овршена врећа буде измерена на ваги. Како је 1942. године велики број Немаца из села мобилисан, на место комесара вршалице дошао је Милан Кочалка, који је у договору са српским домаћинима пристајао да 'зажмури', тако да су бар неке вреће пшенице остајале домаћинствима. Становници су се довијали на разне начине како би сачували бар део хране од пописа. Много српских кућа имало је у баштама 'бункерте', где се крила храна“ (Будаћ 2023: 261).

В. Т.: Јер дође да процени тежину, па на основу броја чланова породице...

С. Т.: Да.

В. Т.: Не знам колко мяса треба, масти, и он ту израчуна, све оно вишак мора да им предаш.

С. Т.: Иначе не могу да кажем да с... да смо били... сад ја не знам да л је неко био у логор из Житишта...

В. Т.: Не.

С. Т.: ...овако као... као цивилно лице, није. Ипак су неки... Швабе штитили нас, овде у селу, јер ми смо (благи смех) до рата живели као... како да кажем...

В. Т.: Па добро се...

С. Т.: Добро се...

В. Т.: ...слагали.

С. Т. Добри односи су били између Шваба и... Срба.

В. Т.: Био је неки Виљем Бекер. Он је био председник општине... а, ту где станује сада... Мића Станић, ако знаш, или Суџукови... у тој улици Ђуре Јакшића...

С. Д.: Да. Знам.

В. Т.: Тај ту ди је Суџукови, ту је био један зубар Шваба, доктор Бек се звао... доктор, био доктор, па тако смо га знали...

С. Т.: Лекар, да, зубар.

В. Т.: И овде био је неки Николаус, Шваба. Они су ишли једном недељно у Зрењанин да стрељају Србе из логора. Облацили су црне униформе немачке, СС, носили су ознаку. Они су хтели први Божић... четрдесет и прве у априлу су Немци дошли овде, да, то је април...²⁹

С. Т.: У јануару...

В. Т.: ...за седми јануар, ту годину, хтели су да направе логор за Србе из овог места, логор тамо где је сад Пластика... ту је треба да буде логор. И они су то планирали. Међутим, тај Виљем Бекер, председник општине је сазнао за то, јер су ови дошли вероватно и њему да кажу да ће он... Каже: „То не може. Не дозвољавам, јер треба са грађанством живети у добрим односима, јер ће бити побуне међу Србима.“ И они се нису много слагали са тим, и он њих спакује, у оно време није било аутомобила него фијакер и пошаље их у Зрењанин у команду... А команда је била од католичке цркве, Цара Душана кад се спушташ, једна с... модер... била је у оно време, то је била једна од

²⁹ Љ. Будаћ на више места спомиње др Николаса Бека као осведоченог нацисту. Међутим, о Николаусу нема спомена (Будаћ 2023).

најлепших зграда, ту је била немачка команда, и овај је телефоном јавио кога шаље и због чега, и они им тамо нареде да то не раде, тако да смо Срби остали, нисмо били у логору.

С. Т.: И нико није стрељан из Житишта...

В. Т.: Захваљујући њему.

С. Т.: Колко ја знам.

В. Т.: После рата, ослобођење, хапсили су неке Швабе који су правили којекакве глупости. Међутим, њега нису дирали... пошто је ипак спасао Србе.

С. Д.: Да.

В. Т.: Значи било је и добрих људи, али било је и ових који су те... тели да направе џумбус.

С. Т.: Да (Туцић и Туцић 2014).

Видимо да се још једном понавља напор при исказивању сопственог искуства, и то поново кроз реч *ајд*. Честа застајкивања и потреба да једно другог допуне и боље објасне оно што желе да кажу указује такође на извесну nelaгодност коју саговорници осећају, а то чини и благи смех који се може чути на аудио-запису док Стојанка покушава да усагласи очекивану слику о Немцима као негативцима³⁰ са оном о којој сведочи – да се с њима живело, чак и током рата, у нормалним односима. Сва негативна искуства добила су свој израз у казивању о две особе којима Велимир приписује жељу за отварањем логора у селу. Њима супротставља Виљема Бекера, председника општине, који се старао за све мештане села. Нехотице, међутим, он и подрива Бекерову позицију, истакавши као мотивацију за Бекерове поступке превенцију потенцијалне побуне српског становништва. Колико год се саговорници трудили да укажу на то да је суживот с Немцима био могућ, оваква места искрсавају, указујући на разлике у позицији моћи и нужно подређен положај српског становништва као једини који обезбеђује „миран живот“. Покушавајући да дају простор властитом искуству, упркос терету доминантних наратива који се не смеју довести у питање, саговорници га изражавају кроз дискурс о „добрим фашистима“, иначе присутан у причама о рату.³¹

³⁰ „Наиме, велики број припадника немачке мањине, југословенских држављана, ставио се у службу окупационих снага, ангажујући се како на фронту, тако и у разноврсним активностима подршке окупаторима“ (Крел и Мандић 2016: 252).

³¹ „Постојао је хуманитарни тип фашиста,“ каже Артуро Гунети, присећајући се једног фашисте који 'није учинио ништа зло', већ је спасао доста људи. Приче су казиване о медијаторима у строгом значењу речи, то јест, људима на позицији мање моћи који су је користили да би чинили добро“ / "There was a humanitarian Fascist type, says Arturo Gunetti, bringin to mind one Fascist who 'did nothing evil', but instead

Та су места, дакле, још један приметан прошивни бод. Сходно томе треба упоредити Велимиров исказ са стањем које је Љ. Будаћ за- текла на терену:

Према саопштењу свих саговорника са којима сам имала прилику да разговарам, немачка команда у месту тражила је да се за Божић 1942. године стрељају најугледнији становници места. Разлог овоме лежао је у партизанском покрету који се јавио у околним местима, као и све чешћим диверзантским активностима. Због тога је постојала намера да се предупредe ови догађаји и у Бегеј Светом Ђурђу и застраши становништво, пошто је због географских положаја место имало важан са- обраћајни значај за војску. Захваљујући угледним немачким домаћинима, који су протествовали због овакве намере поједи- наца, претња није остварена, али је остала да виси у ваздуху, у случају непослушности, над српским становништвом места (Будаћ 2023: 262).

Изградња логора се не спомиње, али Божић 1942. јавља се као временски оквир у оба случаја. Иницијатива за напад на Србе приписује се немачкој команди, док је одбрана српског живља заслуга угледних немачких домаћина. Све то у одређеној мери одговара ономе што су нам Стојанка и Велимир испричали. Посебно је значајан увид који има Љ. Будаћ (Исто: 262):

Чини се да се Немци, иако бројнији, организованији и подупрти војном силом, нису осећали нимало надмоћно. Пре- ма причању Чедe Гранића, њему је угледни немачки домаћин Ханс Захаријас, поводом ситуације око распарчавања Југосла- вије и окупације, рекао: „Све ће то да пропадне, а ми ћемо мо- рати отићи одавде.“

Колико је заиста тако било, врло је упитно, будући да сами до- гађаји које ауторка наводи, а који су у вези и са предратним периодом, могу подривати њен закључак. Пре свега ту мислимо на помене хап- шења (Исто: 264–266), али и на чињеницу да је током 1940. у селу орга- низована манифестација присталица нацизма:

saved a lot of people. Stories are told of mediators in the strict sense of the word, that is, people of minor power who made use of it to do good" (Passerini 1996: 142).

На фудбалском терену у месту подигнута је свечана бина поводом скупа организованог под слоганом захвалности Адолфу Хитлеру (*Wier danken unserem Führer*). Централно место на бини заузима фирерова фотографија поред које су постројени угледни грађани села, два лица у свештеничкој одежди, сви подигнуте деснице у нацистичком поздраву, док испод њих младићи из организације Хитлерове омладине (*Hitler-Jugend*) уз пратњу музике свечано дефилију. Манифестација се догађа у пролеће 1940. године и већ се може наслутити дубока вера домаћег немачког становништва у коначну победу Вермахтовог оружја (Исто: 258).

Слика 3. Манифестација присталица нацизма у Бегеј Светом Ђурђу, 1940. година

Након тога, попут наших саговорника, Љ. Будаћ истиче како су постојали и они мештани немачке националности који су имали другачији однос према српском становништву:

Постојао је у Бегеј Светом Ђурђу и део становништва који није подлегао пропаганди ценећи важност заједничког суживота са српским и другим становништвом места. Село иначе није било подељено на српски и немачки део, како је то најчешће био случај у другим местима у Банату, већ су становници живели свако у свом делу села, али као

праве комшије. Преко један век заједничког живота допринео је њиховом међусобном зближавању, иако се ти односи нису могли назвати присним. Ипак, традиција толеранције допринела је да се немачко становништво према српским мештанима током окупације покаже релативно коректним (Исто: 258–259).

Став који ауторка износи делује на моменте неусаглашено. Ова амбиваленција производ је њеног кретања између две тенденције у тексту. Она је склона истицању добросуседских особина житишћанских Немаца, пре свега њихове тежње за суживотом. Међутим, доводећи у питање могуће домете оваквог циља, она нам открива и своју потребу да у судовима о односу Немаца и Срба буде умеренија. Неусаглашеност која одагле проиходи можда је најизраженија када се погледа ранији навод, у којем Љ. Будаћ говори о изостанку осећања надмоћи код Немаца.³²

Као што је раније у раду речено, извори којима се Љ. Будаћ доста служи заправо су усмена казивања забележена 1999. године. Заједно с њима казивања наших саговорника сачињавају локалну усмену традицију сећања на Други светски рат, па су подударности међу сведочанствима очекиване, а њихова веродостојност морала би бити подједнака. Сходно томе, очекивано је и да процеси при обликовању наратива на које смо досад покушали да укажемо буду присутни и у усменој грађи Љ. Будаћ, а свест о њима могућ је пут којим би се превазишле неусаглашености у интерпретацији усмених извора.

Резултат тих процеса видљив је и у разлици између две забележене варијанте Стојанкине приче о истом догађају – одласку из куће своје пријатељице Немице на дан ослобођења села. Као једно од значајнијих места у нашој грађи издвојило се оно када Стојанка говори како би могла, и у тренутку приповедања, заплакати због одласка немачке војске. Тај моменат послужио је као полазиште за разумевање односа према рату који наши саговорници граде. У грађи С. Дакић Стојанка приповеда о истом догађају, али обликује га другачије:

С. Т.: Ја сам се до краја рата дружила са Немцем преко пута... И кад су се Немци повлачили, била сам баш код њих, и

³² Велимирова прича о очевом повратку у село, из збирке С. Дакић, представља реалнију слику о променама у вези са позицијама моћи које су настале отпочињањем рата: „Кад је стиго, ту на мост железнички био Немац, стражар који га познаво, није хтео да га пусти... да пређе преко моста. Међутим, после брат му наишо Шваба исто. 'Ма', каже, (кроз смех) 'па пусти га, он ту живи човек.' Зна овај, познају се. Неће да га пусти. Он је важан, он има пушку и... и на крају га је ипак пустио. Тако је он дошо кући, тако да није био у заробљеништву“ (истакао И. П.).

њена мати је дошла и каже: „Ајде, ајде, Станка, брзо кући“ , јер су Немци ишли преко Бегеја на...

В. Т.: Напуштају и повлачили се...

С. Т.: Напуштају Житиште и не знаш шта ће се догодити. Могли су да пуцају по народу, могли су... јелда, и отерала ме кући... (Туцић и Туцић 2014).

Из Стојанкиних речи није најјасније да ли је страх од пуцњаве у вези са совјетском или немачком војском. У случају да је реч о потоњој, исказ се уклапа у доминантне наративе о ратном искуству, будући да у њему преовладава осећање страха пред потенцијалном окрутношћу окупатора. Дискрепанција између два израза у том случају постаје још оштрија. Како разумети ову разлику између две забележене верзије?

Када се имају у виду раније у раду обрађивани комплексни процеси осмишљавања сопственог идентитета, неспремност да се проблематизује искуство о којем се говори разумемо као природну последицу уочене тежње оба саговорника да обликују период Другог светског рата као релативно стабилан и миран, са тек понеким догађајима који се издвајају. Реч је, заправо, о врло осетљивом и формативном периоду (одрастање и адолесценција), у којем је због рата, а поготово због очевог заробљеништва, значајно уздрман свакодневни живот.³³ Казивање о том искуству имплицитно садржи и позив да се о њему промисли. Како би то могло довести до озбиљнијих интрасубјективних превирања и ретрауматизације, „несигурна“ сећања се изнова обликују користећи се досад опробаним обрасцима који су омогућили да се од таквог искуства појединац одбрани у тренутку док га је проживљавао. Рат је тако сведен на готово непроблематичну успомену из детињства, а нелагодне ситуације су ретке и успутне. С обзиром на све то, *недоследност* у Стојанкином исказу (од које смо и пошли) није више проблематична. Исказана туга, која се осећа и у тренутку приповедања, у вези је са пријатељством и детињством, који су у битној мери обликовани историјским контекстом. Саговорник из позиције одрасле особе ослобођење прихвата као победу. Перспектива историјски неосвешћеног детета, која се јавља у Стојанкином казивању, међутим, указује на једно – устаљени поредак је разорен. Дете не разуме у потпуности узроке и последице, али осећа драстичне промене које наступају и то изазива тугу.³⁴ Стојанка се суочава са тим

³³ Није најјасније из читаве грађе када је Стојанкина мајка умрла, за време или након Другог светског рата. Стојанка на почетку каже да је рано остала без мајке, али спомиње је у причи о почетку рата.

³⁴ У Стојанкином казивању се наслућује и оно о чему М. Ристивојевић говори: „Историја репресије и масовног логорисања на југословенском тлу припадају и поступци нових власти по завршетку Другог светског рата и у првим поратним годинама пре-

променама док с чуђењем гледа жене војнике које су учествовале у ослобођењу села („Нама је било, било је мени као детету, девојцици чудно, јелда, жене војници и то тако хитре са пушком, скочи на тенк“).³⁵

Каква је онда улога причања о видљивијим последицама рата? У нашој се грађи сусрећемо са Стојанкиним причама о очевом и стричевом заробљеништву, односно с кратком епизодом о стричевом бекству из транспорта, као и о бабином и дедином путовању у Београд на дан немачког бомбардовања. Ти догађаји се појављују и у грађи коју је сакупила Сања Дакић. Казивање о њима, као опипљиви доказ ратних дешавања, уједно је и начин компензовања онога што је прећутано или потиснуто. Сливајући све ужасе рата у наративне токове у вези са заробљеништвом и бомбардовањем, ствара се могућност да остатак ратног искуства, како смо и видели, делује непроблематично. Очевом причом, заузевши његову перспективу, она успева да обликује жељени идентитет и постигне „спокој“ (composure), уклопивши се у доминантне дискурсе. Тек кад проговори о његовом заробљеништву,³⁶ након што исприча све детаље, Стојанка изговара (и то само у збирци Сање Дакић): „Ал нама је било, овај, тешко...“ Читава прича о очевом боравку у логору и на раду у Немачкој, будући да спада у једну од подврста казивања о рату, ону о искуству логора, даје погодан простор за исказивање оваквих осећања (која остају прећутана када говори о сопственом доживљају рата). Ипак, и овде је своја осећања ограничила на само једну

ма немачкој мањини као 'колективном кривцу' за нелојалност према југословенској држави и за сарадњу са окупационим снагама. У Војводини, за време војне управе, у зиму 1944/45, образовани су сабирни логори (цела села или делови сеоских насеља), где су интерниране немачке породице из околине“ (Поповић и др. 2011: 595).

³⁵ У светлу овога може бити занимљиво и забележено стање у вези са положајем жена у партизанском покрету за време рата: „Истицање да је један о[д] програмских, политичких циљева револуције потпуна равноправност жена, њихово изједначавање по правима с мушкарцима, и друштвена еманципација, утицало је на привлачност партизанског покрета у рату, посебно у оним крајевима где је снага стеге патријархалних односа била посебно јака. У редовима партизанских покрета било је око 100.000 жена, погинуло их је 25.000, а рањено око 40.000. За народне хероје проглашено је 87 жена“ (Поповић и др. 2011: 429).

³⁶ Миленко Бокшан, Стојанкин отац, наведен је у студији Љ. Будаћ као један од мештана који је рат провео у заробљеништву: „Из Бегеј Светог Ђурђа су после краткотрајног Априлског рата заробљени су следећи војни обвезници: Жива Анучин, Бранислав Бечејац, Љуба Бечејац, Жарко Бокшан, *Миленко Бокшан*, Тима Бољац, Душан Ђуркин, Жива Игњатов, Бранко Катић, Војин Катић, Каменко Катић, Милан Катић, Миле Катић, Панта Катић, Урош Марков, Драга Молдован, Вела Петров, Крста Степанов, Жива Трифуновић, Вела Туцић, Стева Пиперски, Урош Кречул, Ђока Хенц“ (Будаћ 2023: 260–261, истакао И. П.). Од осталих са списка, Стојанка, у разговору са Сањом Дакић, спомиње Тиму Бољца, Живу Игњатова и Каменку Катића. Они су били с њеним оцем и заједно су се вратили у село.

реченицу. Насупрот томе, у грађи коју смо ми забележили, очево се заробљеништво готово и не тематизује. Оно је споменуто успутно, током приче о божићним обичајима:

Е да нисам још рекла, мој отац је био у заробљеништву тако да сам доста без њега провела време, па је онда то обављао деда док смо ми били мали. Кад сам ја имала, пошла у школу и отац је отишао у заробљеништво, четири и по године је био. Ја сам завршила основну школу кад је дошао кући, још пошла у гимназију валда (Туцић и Туцић 2016).

Наратив који се развија у збирци Сање Дакић богатији је детаљима о току очевог заробљеништва. У њему сусрећемо описе потешкоћа карактеристичне за такве приче.

С. Т.: На данској граници... је био логор на данској граници. Опет јако пуно имам и писама још увек. Ја то чувам... већ... све, овај... Био је на данској граници. Било је јако тешко у почетку у логору...

В. Т.: Гладовали...

С. Т.: Сами су... логор правили... гладовали. Он је тамо доbio упалу зглобова. Знаш да је причо да је ишао на штакама да су му, пролив добио, и шта ја знам, да су... га другови окретали, превртали на штаке да га Немци не би убили, јер њима не треба болесник.

[...]

С. Т.: И каже мој отац, још могу и да плачем кад, ја сам осетљива јако, каже, седи овај Жива и нешто струже бритвом, а ја гледам шта ти је то. Он је нашо у штале тако корицу хлеба и струже. Када га је поломио и дао пола мени и пола себи... (Туцић и Туцић 2014).

Након описа очевог лошег стања у заробљеништву, Стојанка приповеда о промени у очевом искуству:

С. Т.: Ето како су, тешко је било, е, после није. Једно шест, седам месеци, онда су им дозволили да се јаве кући... Прво писмо, сећам се, мислим да ми је ту негде сам имала, само да се јави. Е, онда су почели пакети да стижу од Црвеног крста. И онда су тражили оне који су били земљорадници код куће, да иду, пошто су Немци су ишли, мушкарци, у рат [...] и он се јави,

и кад је отишо код сељака је онда наишо и на доброг човека, да кажем, нису ни они сви били добри, ти који су... Тај је био председник општине... да, и овај, онда је добро живео. Није више гладовао. Радио је. Он је тај посао научио, да оре, и тамо се орало с коњима као и овде, и све то. Једино што није могао да схвати, каже, тамо, немачки мислим то ти је... доручак. [...] И каже једном ја стиго до пола њиве, а газдарица пешкир веже и млати. [...] То је знак да треба да се за ручак, а ја нисам хтео, ди на сред њиве да станем. Сељак, научио иде до краја, па ће да пусти коње. Каже, што је газдарица викала на мене... [...] Газдарица је викала на мене. Каже, кад ја зовем на ручак, има да дођете, јер и ја хоћу да се одморим, и ја морам после да спремам ужину и друго да радим. На пола – на пола њиве. Ту пусти коња и (кроз смех) долази на ручак. Дисциплина је била код њих, тако да се...

В. Т.: Отишо је код тог сељака са четрдесет пет кила...

С. Т.: Да.

В. Т.: А после је нагуро на седамдесет кила.

С. Т.: Имали су и хране...

В. Т.: Добра храна, јер њима је било у интересу – добро ћу да те храним јер ти треба да ми радиш. Јер ако си ти... немоћан, не мош ни да радиш.

[...]

С. Т.: И обавезно после ручка спавање, без обзира што су заробљеници, и тај је газда био толико добар, мом оцу је дао бицикл да иде до логора, да не иде пешке. Ал нама је било, овај, тешко...

В. Т.: И то је само његов бицикл, да он користи, нико не сме на тај бицикл, ал он није смео на њихове бицикле.

С. Т.: Да.

В. Т.: Ти си добио твој и чувај (смех) (Туцић и Туцић 2014).

Ово побољшање услова уклапа се у често забележене приче ратних заробљеника.³⁷ Судбина Стојанкиног оца представља једну од многих сличних судбина. У њој препознајемо места присутна у традицији казивања о искуству логора. Стојанка нам говори о потешкоћама као

³⁷ „Ратни заробљеници, војници и подофицири су из својих логора упућивани на рад у мање логоре и радне команде, које су најчешће биле у пољопривредним крајевима. Они су готово по правилу, имали боље услове живота, пре свега у погледу исхране, а непосредни додир и упознавање са становништвом уклањали су баријере предрасуда и стереотипа. Већи број ратних заробљеника из ове категорије захваљујући томе на одређени начин обновио је своју приватност“ (Кољанин 2007: 824).

што су болести, које у таквим тренуцима често доносе смрт, гладовање (сцена с дељењем корице хлеба), али и о побољшању услова живота у заробљеништву највидљивијег на нивоу исхране (пораств телесне тежине Стојанкиног оца као последица рада на имању). Како би се избегао безазлени анегдотски тон који разговор поприма, активира се Стојанкина потреба да, након што је указала на то побољшање, истакне потешкоће с којима се остатак породице у Житишту носио. У сцени с очевим неразумевањем правила ручка прича добија облик анегдоте. Хумор јесте један од видова ношења са тешким искуствима, те зато не чуди то што се не само ова прича већ и она о одласку бабе и деде у Београд у извесној мери структуришу као анегдоте. Међутим, Стојанкину потребу треба разумети бар на још један начин. Започињањем реченице супротним везником („Али нама је било, овај, тешко...“) успостављен је контраст са свим оним „добрим“ о којем је дотад било речи, а *али* је позив да не превидимо рат и потешкоће које носи. Тим чином се сопственом искуству даје израз у доминантном ратном дискурсу о патњи и потешкоћама (који изостаје када себе смешта у фокус читавог казивања).³⁸

И у причи о шестоаприлском путовању бабе и деде у Београд Стојанка се повлачи на руб наратива, преузевши туђу перспективу како би проговорила о ратном искуству. Навешћемо обе варијанте, прво ону коју смо ми забележили, а потом и ону из збирке С. Дакић.

С. Т.: Још нешто ти нисам испричала. Овај, моји баба и деда су преживели бомбардовање Београда четрес прве. Стриц ми био у овоме Земуну...

В. Т.: Земуну.

С. Т.: ... па... при авијацији, да. И, а отац ми био у резерви, мобилисан пред рат. Знало се да ће бити скоро рат. У Зрењанину на шећерани је био, стационирани су били тамо. И, овај, он поручује родитељима: „Идите да обиђете Раду. Рат ће убрзо, ко зна шта ће бити и идите, обиђите га.“ И добро се сећам, субота, било лепо време, сунце. Они ће у суботу по подне на воз тај поподневни. Иду за Зрењанин, па онда не знам кад из Зрењанина има за Београд.

В. Т.: Ноћу у два.

С. Т.: Ноћу у два, кад, па ће у недељу да стигну.

В. Т.: Таман изјутра стижеш у Београд.

³⁸ Преузимањем очеве перспективе, ратне патње се успостављају као дељено искуство, јер „ово дељење перспектива је форма идентификације“ / "This sharing of perspectives is a form of identification" (Schrager 2003: 292). Потешкоће које је доживела се зато, у одређеној мери, препознају и изражавају кроз наратив о очевом заробљеништву.

С. Т.: И таман су они стигли у Београд, некако су прешли мост.

В. Т.: Још није био дигнут у ваздух, Панчевачки.

И. П.: Да.

С. Т.: Да. Прешли су у, овај... мост. Каже виде они да се нешто ужурбано ово-оно. И прешли су они и стигли су до...

В. Т.: Земуна.

С. Т.: Земуна. Каже: „Гледамо ми војници трче горе на неки... узвишење. Трчи народ“, каже, „а ми питамо: 'Је л ви знате Раду?' 'Ма какав Рада?' 'Бокшан'. Каже: 'Баба, мајко, је л видите Ви? Почео је рат! Бомбардује се Београд!'“ И они четри-пет дана нису долазили кући. Они су прошли кроз тај Београд и преживели су све то. Кажу то је била страхота. Рушевине, стакла, делови...

В. Т.: Тела.

С. Т.: Како да кажем, људских тела, коња (неразумљиво 90:01), свугде, каже. То... то не може да се опише како је Београд изгледао, овај... И онда су они, не знам ни ја како, прешли преко скеле код Јабукe. Прешли... тек у четвртак или петак су стигли кући. Е онда, то је тек било страшно.

И. П.: Да.

С. Т.: Моја тетка и мама и нас троје деце сами код куће. Моја мама у једној, у кухињи, тетка у штали вриште, плачу. Овај, мој отац, његов брат није ту, сад и деда и баба. Сви у рату, па да. Е, а мој стриц је побего. Био је заробљен, искочио из воза и успео да побегне и дошо кући тако да није био у заробљеништву.

В. Т.: Транспортован је био из Земуна до Ужица. Е, тамо су их вагонирали и за Немачку и он искочи из воза и кроз Србију и стигне кући (Туцић и Туцић 2016).

С. Т.: Ето, то је једна епизода, јелда, из тог Другог светског рата, а, овај, друга епизода мојих бабе и деде, стриц ми је био на... у...

В. Т.: Земун.

С. Т.: Земуну на аеродрому. Он је био баш војник. Он није био у резерви, него је био на одслужењу војног рока. И сад, мој отац им каже: „Рат ће ускоро да почне. Идите обиђите Раду, у Земун, да се видите, ко зна шта ће бит после...“ И петог априла, субота, овако сунце, лепо, испратимо ми њих, иду они код... Раде. Напакују се...

В. Т.: И понесе много...

С. Т.: Да се понесе, јелда, и...

В. Т.: Колача, мало хране (смех).

С. Т.: ... стижу, не знам кад. Имали су касно из Зрењанина воз за Београд.

В. Т.: У два сата ноћу.

С. Т.: И стижу у Београд у шест сати изјутра, почиње бомбардовање. Они су преживели то бомбардовање у Београду.

В. Т.: Они су ушли у бомбардовање.

С. Д.: Да... Невероватно.

С. Т.: То је... они четири, пет дана се нису враћали кући. Ми смо сви, моја мама и ћерка њихова, јелда, тетка моја, сви су (неразумљиво 33:00) нас децу (неразумљиво 33:01) да не чујемо. Нема никог. Стриц у војсци, овај, тата у војсци, ови отишли да га обиђу, нема их, њих две остале са троје деце нас малих... ситне деце. И знам да су причали, то је било страшно, они су стигли до, овај, Земуна, и каже видимо ми неки војници трче горе на неку као долму, овај, ајд, долму, каже, ако знаш шта је долма...

В. Т.: Брежуљак.

С. Т.: Узвишење, брежуљак, узвишење...

В. Т.: У Земуну.

С. Т.: Трче горе, трче доле, а ми: „Је л, јесте видели Раду Бокшана негде?“

В. Т.: (смех)

С. Т.: А један виче, каже: „Мајка, па рат је почео. Који Рада, склањајте се брзо.“ И знам да су причали ушли су и једну кућу и каже како бомба падне тако се прозори о... широм отворе. Они затворе, онда опет... И онда су се враћали, уз сво то бомбардовање, кроз Београд да пређу мост, да се мост не сруши. Међутим, овај...

В. Т.: Тај Панчевачки мост, што, одавде што идеш...

С. Т.: Да.

В. Т.: Јер ту је, та је, за време бомбардовања, после бомбардовања је дигнут у ваздух...

С. Т.: Да.

В. Т.: Да Немци не могу да пређу.

С. Д.: Мхм.

С. Т.: Али, овај, знам да су причали, то је страшно...

В. Т.: Па су они успели да пређу...

С. Т.: Нису успели да пређу.

В. Т.: А не.

С. Т.: Брда... таква... тела, делова људских тела, коња, на бандере виси део коња, мислим, страшно, каже, је било. Људи

из болнице, на штаке, јуре, не знају где ће... То је било страшно. И негде су онда код Јабукe, где ли је, прешли скелом преко... у, овај, Банат... и дошли кући негде тек у четвртак предвече, ето... Отишли су у суботу. Тако да су преживели бомбардовање београдско. А ми, мош мислити, изјутра, тај дан се јако добро сећам, било је лепо време, код мог деда-стрица се крунио кукуруз, отишла и мама, и тетка, и ја излазим на улицу, онда није свака кућа имала радио, а човек прекопута је имао, изашо на улицу и виче, каже почео је рат, бомбардују Београд. Ми се следимо сви кад смо чули, а ови отишли у Београд. И тако. То су ти доживљаји (Туцић и Туцић 2014).

Обе варијанте се у великој мери подударају, будући да су кључна места у наративу слично обликована (разговор са Стојанкиним оцем као повод за полазак у Београд, одлазак возом, разговор са војником, приказ Београда разореног бомбардовањем), а занимљиво је да су места на којима Велимир допуњује Стојанкино казивање готово идентична (нпр. у колико сати полази воз за Београд). Упоређени сегменти, с обзиром на степен подударности, охрабрују нас у претпоставци да постоји традиција причања ове приче, што може служити и као објашњење њене анегдотске стилизације. Врхунац овог типа стилизације огледа се у причању о доласку у Београд, који се, како ће се испоставити, подудара са самим почетком рата, а спознаја тога изведена је комично (разговор с војником). Као контратежа таквом тону, будући да је ипак реч о истинитој и потресној причи, следе у оба случаја до детаља описане последице бомбардовања (описи делова људских тела). Што се више крећемо ка оквирима наратива, то су приметније мање варијације у његовој изградњи, па је тако у другом примеру дат и паралелизам с оним што се у то време дешава код куће (круњење кукуруза и сазнање о почетку рата), али и Стојанкин прелазак у колективну перспективу („Ми се следимо сви кад смо чули, а ови отишли у Београд“) као начин да се изрази страх због почетка рата.

На овом месту ћемо кренути и трећим интерпретативним смером назначеним у почетку рада – утицајем контекста на само казивање. Стога нам се чини важним истаћи и то да Стојанка, у збирци С. Дакић, догађаје о којима приповеда дефинише као *епизоде из рата*. У њеној свести постоји идеја о томе како се приповеда о рату, обликована културом којој припада и начинима на које се искуство рата чува у колективном сећању. Сходно томе, *епизоде* представљају наративе који одговарају доминантним приказима ратног искуства (борба против окупатора, заробљеништво, бекство, прикази ратних разарања и др.). Једну такву

епизоду представља и казивање о логору.³⁹ У питању је посредовано искуство, јер непосредног искуства које би се уклопило у овако схваћену *епизоду из рата* Стојанка готово и не поседује.

Поред тога, као значајна места издвајају се, ако ничим другим, онда својом маркираном позицијом, почетак и крај рата. Та три кључна момента у вези са Другим светским ратом јављају се као главне ратне теме у причама наших саговорника. Они комуницирају са доминантним дискурсима о том периоду будући да представљају причу испричану „одоздо“ – како је обичан човек доживео почетак рата, на који начин је проживео искуство логора и, на крају, како је једно мало место ослобођено од немачке окупације. Причањем тих прича саговорници одговарају на „захтев“ истраживача, на његов хоризонт очекивања или барем на оно што они претпостављају да истраживач очекује.

Документ усмене историје настао током интервјуа резултат је тросмерног дијалога: испитаника са самим собом, између истраживача и испитаника, и између испитаника и културних дискурса садашњости и прошлости. То значи да су сећања појединца обликована (не предодређена) интерсубјективним односом присутним у интервјуу и да оно што ми као истраживачи чујемо јесу наративне конструкције о сећањима на искустава активно стваране за публику. Прича која је приповедана је, према томе, нецеловита, или је барем верзија прошлости створена у специфичном контексту и за специфичну сврху⁴⁰ (Abrams 2010: 59).

Положај фрагмената о Другом светском рату у оквиру обе збирке открива се зато као још један битан елемент за њихово разумевање. У оквиру наше збирке прича о ослобођењу долази успут, будући да је ослобођење споменуто у контексту школовања. Казивање се развија тек након што саговорница провери да ли постоји интересовање за причу

³⁹ „Међу најтрауматичнија лична и колективна искуства која је донело 20. столеће свакако треба убројити оно кроз које су пролазили милиони људских бића заточених у различитим затворима и логорима, системима масовне изолације, присилног рада и индустријског уништавања живота“ (Поповић и др. 2011: 587).

⁴⁰ "The oral history document created in the interview is the result of a three-way dialogue: the respondent with him or herself, between the interviewer and the respondent and between the respondent and cultural discourses of the present and the past. This means that individual memory stories are shaped (not determined) by the intersubjective relationships present in the interview and that what we as researchers hear are narrative constructions of memories of experiences actively created for an audience. The story that is told is thus a partial one, or at least a version of the past created within a specific context and for a specific purpose."

(„Не знам да л те то занима“), а метанаративни коментар у вези са њеним обимом („Можда му не треба тако детаљно“) служи као водич за даље обликовање приче. С друге стране, наратив о путовању у Београд, бомбардовању и почетку рата налази се готово на самом крају наше збирке, након што су саговорници (пре свега Стојанка) завршили свој монолошки део и затражили од истраживача да постави питања. После разговора о бомбардовању 1999, саговорница се асоцијативно присећа бомбардовања 1941, те због блискости теме процењује да то може бити нешто што истраживача занима („Још нешто ти нисам испричала. Овај, моји баба и деда су преживели бомбардовање Београда четрес прве“). Прича о очевом заробљеништву успутна је и неразвијена, дата најпре да објасни улогу коју деда уместо оца заузима током божићних обреда. Она садржи потенцијал за даље развијање наратива, до чега није дошло, будући да нису остварени неопходни контекстуални услови (у том делу збирке саговорница приповеда о обичајима у вези са празницима, а пошто истраживач није потпитањима преусмерио фокус на очево заробљеништво, она наставља своје казивање без даљег развијања наратива о заробљеништву).

Насупрот овоме, казивања о очевом заробљеништву и бабином и дедином шестоаприлском путу за Београд налазе се у централном делу грађе коју је сакупила Сања Дакић. У њеној збирци изразито је осетно присуство истраживача кроз честа питања, чиме казивачима постају јасније теме које су корисне за истраживање, као и токови у којима ће се разговор кретати. Казивање о Другом светском рату започето је питањем истраживача („А је л’ знате како је било у Другом рату... за време Другог рата?“), након којег је уследио потврдан одговор („Ту има много да се прича“). Иако приче које следе нису многобројне, како би се наслутило из Стојанкине најаве, оне су јасно одељене у целовите, заокружене епизоде, што је још један показатељ могућег постојања традиције њиховог казивања. Споменута анегдотска структура и стилизација ових епизода указују на то да „како се прича све више одваја од конкретног искуства, број специфичних сижеа се смањује, уз природни пораст у броју традиционалних типова приче“⁴¹ (Kõresaar 2004: 43).

Резултат минималног учешћа истраживача у нашој збирци јесте монолошки организовано казивање. Казивачима је дат простор да слободно обликују и искажу сопствено искуство. Место које одређена тема, у контексту читавог казивања, заузима зато добија на важности. Тиме је оправдан наш назначени полазак трећим интерпретативним смером у тумачењу тишина и недоследности у казивању о Другом светском рату.

⁴¹ "As the story becomes increasingly removed from concrete experience, the number of specific *sujets* diminishes, with a concomitant increase in the number of traditional story types."

Имајући на уму обрађене факторе који утичу на конструисање животне приче, а који се превасходно тичу контекста казивања, природно се намеће питање колико он утиче на наратив. Није ли могуће да тишине у разговору настају зато што се нису остварили спољашњи услови да нешто буде изречено, а не као последица свих оних процеса о којима смо говорили када смо проблем покушали да објаснимо пошавши у друга два могућа смера тумачења? Прича о очевом заробљеништву готово потпуно изостаје из наше збирке јер се није уклопила у Стојанкину представу о битним информацијама за казивање. Она, због начина на који јој је идеја о интервјуу представљена (разговор о прошлости села), заузима позицију неког ко је позван да приповеда о некадашњем животу у Житишту, што нужно не укључује разговор о личним темама, и то не због потенцијалних потешкоћа у давању гласа том искуству, већ зато што не постоји свест о томе да су и оне важне за истраживача. Тако и прича о бомбардовању Београда долази тек након што истраживач постави питање о сличној теми. Обе приче су присутне у збирци С. Дакић, али као одговор на директно питање истраживача. Насупрот томе, велики простор у нашој збирци посвећен је тематици свакодневног живота у селу, његовом развоју и напретку, а начин на који се приповеда укључује константно поређење са данашњим тренутком, оно што Портели назива *shuttlework* (Portelli 2001: 65). Све што излази из тих оквира, директно је условљено питањима истраживача.

Одсуство казивања на одређене теме о личним искуствима може бити повезано са склоностима казивача ка другим темама, значају које оне за њега имају, као и мере у којој их користи за конструкцију личног идентитета наративизујући сопствено искуство. Могуће је зато поћи путем којим је кренуо Тревор Лумис: „Ово ме наводи да размишљам о томе да ли су примећене тишине условљене цензуром или [...] једноставно јавни догађаји не утичу на личне наративе и хронологију“⁴² (Lummis 2003: 278). Стојанкина изјава у разговору са Сањом Дакић додатно оправдава овај интерпретативни смер, будући да у њој видимо отклон од много пута понављаних прича о рату, којима се сагледава и самарава сопствени живот:

...причао је он често, он је волео да прича те и доживљаје и те... из, из рата, много је причао. Знам да је мој зет... Марјан казо: „Треба да седнемо и да снимимо све то“, а мени је већ било (кроз смех) досадило јер је доста често причао о томе, па мислим, треба то сачувати успомену, па да (Туцић и Туцић 2014).

⁴² "This leads me to speculate on whether the silences noted are due to censorship or [...] simply that public events do not impinge on personal narrative and chronology."

Стојанка ипак негује свест о историјском значају ових прича и сматра њихово очување неопходним. Ово можда и најбоље указује на међуоднос сва три фактора која су обликовала интерпретативне смерове којима смо кренули. С једне стране стоје они субјективни фактори, као што су значај одређеног искуства, обликовање сопственог идентитета као целовитог и кохерентног кроз нарацију и спремност да се о нечему (не) говори, као и начин на који се обликује прича, преференције у стилу казивања, а у свему томе неизоставни удео има и однос субјекта са културом којој припада. С друге су стране они интерсубјективни, попут контекста казивања, тј. односа казивача и истраживача, али и саговорника међусобно, те претпоставки о ономе шта се од њих у интервјуу очекује. Тек када размотримо све ове чиниоце, можемо се донекле приближити разумевању прикупљене грађе.

Закључак

У раду смо покушали да на основу прикупљене грађе у две теренске збрке обрадимо тематски комплекс у вези са Другим светским ратом и да укажемо на начин на који он учествује у конструисању идентитета наших саговорника. Истакли смо место које искуство рата заузима у склопу интервјуа који се налази на граници између животне приче казивача и усмене историје, односно контекстуалне услове под којима се то искуство наративизује. Посебно смо се фокусирали на потенцијално проблематична места казивања, тј. на недоследности и тишине, разумевајући их из више различитих перспектива. Најпре смо та места покушали да разумемо имајући у виду особености приповедања наших саговорника – Стојанкину склоност ка приповедању о историјским догађајима користећи своје непосредно искуство, као и Велимирову тенденцију ка што објективнијем представљању прошлости. Други интерпретативни смер којим смо пошли био је разумевање ових места као резултата ношења с ратним искуством при изградњи сопственог идентитета чином приповедања. Покушали смо да укажемо на значај односа између доминантних наратива и личног искуства саговорника у том процесу. На крају смо трећим смером настојали да укажемо на то колико сам контекст казивања (став наших саговорника о томе шта је вредно да буде речено, њихова представа о захтевима истраживача, као и конкретна питања истраживача) утиче на начине обликовања наратива (развијеност одређених тематских сегмената, њихов распоред у оквиру читавог казивања и сл.). Видели смо како у нашој збирци успутно покренуто казивање о ослобођењу, наизглед битно само зато што говори о светски значајном историјском догађају, на животном простору

заједнице којој саговорници припадају открива много више о томе како субјекти конструишу свој идентитет. Постаје нам јаснији значај усмене историје јер нам „она говори мање о *догађајима* него о њиховим *значањима*. [...] Организација наратива открива нам много тога о односу казивача према својој историји“⁴³ (Portelli 2003b: 67). Тај однос, као што смо видели, није нимало једноставан и одређујуће утиче на резултат казивања, на никад готов процес преосмишљавања себе, којем се саговорници и несвесно подвргавају учествујући у оваквом истраживању.

Извори

- Туцић и Туцић (2014). Транскрипт аудио-снимка разговора са Стојанком Туцић и Велимиром Туцићем. Разговор водила: Сања Дакић. Транскрипт разговора: Иван Праштало. Лични архив Ивана Праштала.
- Туцић, С. и Туцић В. (2016). Транскрипт аудио-снимка разговора са Стојанком Туцић и Велимиром Туцићем од 6. 5. 2016. године. Разговор водио: Иван Праштало. Транскрипт разговора: Иван Праштало. Лични архив Ивана Праштала.

Литература

- Будаћ, Љ. (2023). *Бегеј Свети Ђурађ: 1319–1947*. Нови Сад: Удружење Бегеј Свети Ђурађ.
- Ђорђевић Белић, С. и Пандуревић, Ј. (2021). Фолклор народноослободилачке борбе (НОБ-а): Изазов постсоцијалистичке и постјугословенске хуманистичке. *Књижевна историја*, 53, 174, 163–185.
- Кољанин, М. (2007). Од губитка приватности до губитка живота. У: М. Ристовић (ур.), *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*. Београд: Клио, 796–838.
- Крел, А. и Мандић, М. (2016). Легендарно досељавање у усменој предаји војвођанских Немаца. *Књижевна историја*, 48, 158, 249–265.
- Пандуревић, Ј. (2022). Титовим стазама револуције, или богазама усмене историје. *Књижевна историја*, 54, 177, 197–222.
- Петковић, Д. и Сувајџић Б. (ур.). (2019). *Савремена српска фолклористика VI*. Београд – Лозница: Удружење фолклориста Србије – Центар за културу „Вук Караџић“.
- Петровић, С. (2015). Усмена историја – културно вишегласје као мост између прошлости и садашњости. *Књижевна историја*, 47, 157, 293–304.
- Петровић, С. (2018). Вредновање усмених историја и животних прича. *Гласник Етнографског института САНУ*, LXVI (2), 319–331.
- Поповић, М., Тимотијевић, М. и Ристовић, М. (2011). *Историја приватног живота у Срба*. Београд: Клио.
- Томпсон, П. (2012). *Глас прошлости*. Београд: Клио.

⁴³ „[...] it tells us less about *events* than about their *meaning*. [...] The organization of the narrative reveals a great deal of the speakers’ relationships to their history.“

- Abrams, L. (2010). *Oral History Theory*. London: Routledge.
- Altiser, L. (2018). *Ideologija i državni ideološki aparat*. Loznica: Karpos.
- Anić, N., Joksimović, S. i Gutić, M. (1982). *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije: pregled razvoja oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta 1941–1945*. Beograd: Vojnoistorijski institut.
- Barker, C. (2004). *The SAGE Dictionary of Cultural Studies*. London: SAGE.
- Hall, S. (2006). Kome treba „identitet“?. U: D. Duda (Ed.), *Politika teorije*. Zagreb: Disput. 357–374.
- Hall, S. (2019). On Postmodernism and Articulation. In: D. Morley (Ed.), *Essential Essays. Volume 1*. Durham: Duke University Press, 222–246.
- Honko, L. (1996). Epics along the Silk Roads: Mental Text, Performance, and Written Codification. *Oral Literature*, 11(1), 1–17.
- Horsdal, M. (2012). *Telling Lives: Exploring Dimensions of Narratives*. London: Routledge.
- Kõresaar, E. (2004). Memory, Time, Experience, and the Gaze of a Life Stories Researcher. In: T. Kriss, E. Kõresaar, M. Lauristin (Ed.), *She Who Remembers Survives: Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu UP, 35–61.
- Kovačević, I., Antonijević, D. i Trebješanin, Ž. (2013). Teorijsko-pojmovni okvir za proučavanje nostalgije. *Antropologija*, 13 (3), 9–26.
- Kuljić, T. (2011). *Sećanje na titoizam*. Beograd: Čigoja.
- Lummis, T. (2003). Structure and Validity in Oral Evidence. In: R. Perks and A. Thomson (Ed.), *Oral History Reader*. London: Routledge. 273–283.
- Momčilović, Đ. (1977). *Banat u narodnooslobodilačkom ratu*. Beograd: Prosveta.
- Passerini, L. (1987). *Fascism in Popular Memory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Passerini, L. (2003). Work Ideology and Consensus under Italian Fascism. In: R. Perks and A. Thomson (Ed.), *Oral History Reader*. London: Routledge. 53–62.
- Popular Memory Group. (2003). Popular Memory: Theory, politics, method. In: R. Perks and A. Thomson (Ed.), *Oral History Reader*. London: Routledge. 75–86.
- Portelli, A. (2001). *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. New York: State University of New York Press. 23–45.
- Portelli, A. (2003a). Oral History as a Genre. In: M. Chamberlain and P. Thompson (Ed.), *Narrative and Genre*, London: Routledge.
- Portelli, A. (2003b). What Makes Oral History Different?. In: R. Perks and A. Thomson (Ed.), *Oral History Reader*, London: Routledge. 63–74.
- Schrager, S. (2003). What is Social in Oral History?. In: R. Perks and A. Thomson (Ed.), *Oral History Reader*. London: Routledge. 285–299.
- Thomson, A. (2003). Anzac Memories. In: R. Perks and A. Thomson (Ed.), *Oral History Reader*. London: Routledge. 300–310.
- Urošević, M. (2019). Ideologija i njen odnos sa kulturom u radu Stjuarta Hola. *Sociologija*, 61, 3, 426–444.

Списак саговорника

1. Стојанка Туцић (1933), Житиште, пензионерка
2. Велимир Туцић (1933–2022), Житиште

Извори илустрација

Слика 1. (Будаћ 2023: 267)

Слика 2. (Будаћ 2023: 270)

Слика 3. (Будаћ 2023: 259)

Shaping Experience of the Second World War through Life Story

Ivan Praštalo

Summary

The aim of this paper is an analysis of the fieldwork material collected in 2016 and examination of the ways in which the interviewees, through oral recounting of their own experiences, but also of the experiences of their local community, develop the idea of the Second World War in their hometown of Žitište. An attempt has been made to understand the importance of their stories for constituting their own identities, both individual and collective. In order to do so, the main focus is put on the places of *inconsistencies* and *silences* in their stories. Drawing on various works from the oral history field, especially those on fascism and working class written by Luisa Passerini, and works on memory and identity done in Birmingham Center for Contemporary Cultural Studies, mostly those written by Popular Memory Group and Stuart Hall, it has been endeavored to determine the causes of these inconsistencies and silences. By the kind approval of another researcher who conducted interviews with the same interviewees, their fieldwork material has been used to find the similarities and differences in their stories about the Second World War. The monograph about the history of Žitište, which used both archival and oral material as sources, was of vital importance for the comparison. Thus, it was possible to see the consistencies and changes in the storytelling of the interviewees, but also, in a broader sense, of the local community as well. It has been attempted to understand how these individual and collective representations continuously shape the identity and sense of self through each instance of oral recounting.

Keywords: the Second World War, oral history, life story, identity, Žitište, fieldwork.

Иван Праштало / Ivan Praštalo
Универзитет у Београду, Филолошки факултет /
University of Belgrade, Faculty of Philology
E-mail: ivan.praštalo@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-6761-8472>

Примљено/Received: 17. 10. 2023.
Прихваћено/Accepted: 07. 12. 2023.